

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

YAZILI, SÖZLÜ VE ELEKTRONİK ORTAMDA KAHRAMANLIK
(Cilt/Volume: 5, Sayı/Issue: 3, Kasım/November 2021)

Muvaffak DURANLI

Doç. Dr., Ege Üniversitesi
m_duranli@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4529-2700>

Dolgan Destancılık Geleneği ve Dolgan Destanlarındaki Farklı Bir Kahraman: Atın Oğlu Atalamii Bahadır

*Epic Storytelling Tradition among Dolgans and An
Unusual Hero in the Dolgan Epics: Atalamii Bahadır the
Son of a Horse*

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 27.09.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 28.10.2021

Yayın Tarihi/Published: 30.11.2021

Atıf/Citation

DURANLI, M. (2021). Dolgan Destancılık Geleneği ve Dolgan Destanlarındaki Farklı Bir Kahraman: Atın Oğlu Atalamii Bahadır. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5(3), 216-230. <https://doi.org/10.34083/akaded.1001301>

DURANLI, M. (2021). Epic Storytelling Tradition among Dolgans and An Unusual Hero in the Dolgan Epics: Atalamii Bahadır the Son of a Horse. *Journal of Academic Language and Literature*, 5(3), 216-230. <https://doi.org/10.34083/akaded.1001301>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

Öz

Destan metninin en belirgin özelliği, toplumun bütün olumlu değer yargılarını taşıyan, bir "rol model" niteliğinde algılanabilecek olumlu bir baş kahraman içermesidir. Kahramanlık olgusunun geçmişte hemen hemen her toplumda erkekle özdeşleşmesinden dolayı destan kahramanlarının çoğu erkek kahramanlardan oluşsa da pek çok kültürde sınırlı sayıda kadın destan kahramanı da yer almaktadır. İster erkek ister kadın olsun kahraman, toplumunun inancı, yaşama biçimi ve olumlu kabul edilebilecek bütün değer yargıları ile bütünleşmiştir. O iyi, güçlü, sadık, adaletlidir. Onu tanımlayan her sıfat, destanı dinleyeni ve okuyanı etkileme amacına hizmet eder.

Bu sıfatların etkileme düzeyi toplumun değer yargıları ile bağlantılı olduğu ölçüde artmaktadır. Kahraman soylu, zengin bir aileden olabileceği gibi, fakir, fakat önemsenen bir köke de sahip olabilir. Mitlerde tanrısal köklerle bağlantılı olan kahramanların varlığı söz konusuysen destanlarda da benzer şekilde kutsal bir hayvanın soyundan gelen kahramanlar vardır. Bu ise kahramanı insanüstü özelliklerle donatmanın bir yolu olarak değerlendirilebilir.

Atın Oğlu Atalamii Bahadır adlı Dolgan destanında kahraman bir atın oğludur. Kahramanın kökünün bir insandan değil, bir attan gelmiş olması Dolgan inanç sistemi ile bağlantılıdır. Dolgan inanç sisteminde göre, Tanrı/ Tanrıların yeryüzü için yarattıkları ilk canlı attır. Bu attan at- insan, ondan da insan yaratılmıştır.

Bu makalede Dolganlar, Dolgan destan anlatıcılığı ve Dolganlar arasından farklı tarihlerde derlenmiş Atın Oğlu Atalamii Bahadır adlı destanın belirleyici özellikleri ve kahramanın mitolojik motiflerle nasıl güçlendirildiği ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: at, destan, dolgan, kahraman

Abstract

The most distinctive feature of an epic text is that it contains a positive protagonist who can be perceived as a "role model" and carries all the positive value judgments of society.

Since the phenomenon of heroism has been identified with men in the past in almost every society, most epic heroes are male heroes, but many cultures also have a limited number of female heroes. The hero, whether male or female, is integrated with the beliefs, lifestyle and all value judgments of his society that can be considered positive. He is good, strong, loyal, fair. Each adjective that describes it serves the purpose of influencing the listener and reader of the epic.

To the extent that the level of influence of these adjectives is associated with the value judgments of society, the degree of their influence also increases. The hero can be from a noble wealthy family or have a poor but important background. The hero, whose myths are

associated with divine roots, in the epics can also be raised by wild animals. This is perceived as the source of the hero's superhuman qualities.

In the Dolgan epic of “Son of Horse: Atalamiya Hero”, the hero is the son of a horse. The fact that the root of the hero comes from a horse and not from a person is related to the Dolgan belief system. According to the Dolgan belief system, this is the first living horse that God / Gods created for the earth. From this horse a horse- man was created, and from him a man.

This article will consider the defining features of the Dolgan epic, the Dolgan epic narrative and the epic “Son of Horse: Atalamiya Hero”, compiled at different times among the Dolgans, and it will be mentioned that the hero is strengthened by mythological motives and his influence is increasing.

Keywords: epic, dolgan, hero, horse

Giriş

Dolganlar ve Yaşam Alanları

Türk Dünyasının az incelenmiş topluluklarından biri de Dolganlardır. Günümüzde çoğunluğu Yakutistan topraklarında yaşayan Dolganlar, belirgin bir şekilde Saha/Yakut Türkleri ile kaynaşmakta ve Saha Türk etnosu/ kültürü içinde erimektedirler.

Tarihi süreçte Dolganlarla ilgili ilk bilgiler Alesandr Fedoroviç Middendorf’un (1815- 1894) “Sibirya’nın Kuzeyine ve Doğusuna Seyahat”¹ ve Pavel İlyiç Tretyakov’un (1804- 1860) “Turuhan Bölgesi, Onun Doğası ve Halkı”² adlı çalışmalarında yer almaktadır. Turuhan bölgesindeki Dolganları inceleyen Tretyakov bazı istatistiki verilerin yanı sıra toplumun geçmişi ile ilgili yargılarda da bulunur:

“Yakutlarla aynı dilde konuşan Dolganlar onlardan bütün gelenekleri, hatta giyim biçimini almışlardır, kendilerini Tagal olarak adlandırırlar... Şüphesiz, eski zamanlarda bu halk savaşçıydı; biz bu yargıya onların savaşçıların küçük demir halkalardan yapılmış, “kuyak” denilen zırhlar giymelerinden anlıyoruz” (Tretyakov, 1871, s. 192).

Tretyakov’dan bir süre sonra aynı coğrafyayı inceleyen Middendorf da Tretyakov ile aynı görüşleri paylaşmış ve Dolganların savaşçılığının bir kanıtı olarak

¹ Middendorf, A. F. *Puteşestvie na sever i vostok Sibiri*, çast II, Peterburg, 1878

² Tretyakov, P. İ., *Turuhanskiy kray, ego priroda i jiteli. Zapiski Russkogo Geografiçeskogo Obşçestva za 1869 g.*, c. II, Petersburg, 1871.

onlarda dokuz farklı ok türünün olmasını kanıt olarak göstermiştir (Middendorf, 1878, s. 697).

Tretyakov ve Middendorf, Dolganların pek çok geleneği Saha Türklerinden aldığını belirtirler de araştırmalarında gerek geleneklere gerekse sözlü kültür ürünlerine yer vermemişlerdir.

Dolganların kabile yapısını inceleyen Andrey Aleksandroviç Popov, Dolgan teriminin Ruslar tarafından sisteme sokulduğunu belirtmektedir (Popov, 1934, s. 133).

Dolgan etnik yapısı içinde yer alan diğer boylar, kendilerini tanımlamak için “dongotlar”, “karantolar” vb. kendi boy adlarını kullanmaktadırlar. Ayrıca Boris Osipoviç Dolgih (1904- 1971), Dolganların “tıa” terimi ile kendilerini ve onlara komşu Evenk topluluklarını tanımladığını belirtmiştir (Dolgih, 1963, s. 104- 105).

Bazı araştırmacılar “tıa” teriminin bir halkı tanımlamaktan çok halkın yaşadığı yeri tanımlamakta kullanıldığını, aynı terimin Saha Türklerinde de bulunduğunu belirtmişlerdir (Soktojev vd., 2000, s. 13).

Günümüzde daha dar bir bölgede, Taymır yarımadasında yer alan on kadar köyde yaşamlarını sürdüren Dolganlar, bu bölge dışında Yakutistan’da, özellikle Saaskılaah ve Ürün Haya yerleşim birimlerinde de yaşamlarını sürdürmekte olup, “... 2010 nüfus sayımına göre nüfusları 7890 kişidir” (Hayırsever, 2019, s. 126).

Popov, Dolganların günümüzde yaşadıkları topraklara geliş tarihlerinin kesin olarak tespit edilemediğini, kültürel seviye olarak Saha Türklerinden daha alt seviyede olduklarını, metal işleme bilgisine sahip olmadıklarını belirtmektedir (Popov, 1937, s. 21). Ayrıca Popov’a göre, Dolgan anlatı metinlerinde meşe gibi güney bitkisinin, aslan ve yılan gibi güney hayvanlarının yer almasından dolayı onların da güney kökenli olabileceği tezini ileri sürer (Popov, 1937, s. 7).

Dolganlar Destanları ile İlgili İlk Çalışmalar

Dolgan sözlü kültür ürünleri bugüne kadar yeterli derecede incelenmemiştir. Araştırmacı Prokopiy Eliseyeviç Efremov (1933-1992), ilk Dolgan destan derlemesinin 1902 yılı Ocak ayında Pyotr Evgenyeviç Ostrovskih (1870- 1940) tarafından yapıldığını belirtmektedir. “Ereydeek- Buruydaak Er Zogotok” adlı destanın sadece başlangıç bölümünü içeren bu kayıt günümüze kadar yayınlanmamış olup Petersburg Bilimler Akademisi Arşivi’nde korunmaktadır (Efremov & Aleseyev, 2000, s. 18).

Yayınlanmamış, metin derlemesi dışında Dolgan destanları ile ilgili olarak literatürde yer alan ilk bilimsel çalışma, Andrey Aleksandroviç Popov’un 1937

yılında yayınladığı “Dolganskiy Folklor” adlı çalışmadır. Bu çalışmada masal, efsane, şarkı metinlerinin yanı sıra üç destan metni de yer almıştır.³ Adı geçen çalışmada destan metinlerinin Rusçaya çevirileri yer almış, Dolganca metin örneklerine yer verilmemiştir. Popov tarafından yapılan çeviri Rus şair Elena Mihaylovna Tager (1895- 1964) tarafından redakte edilmiştir.

Çalışmanın *Önsöz*'ünde redaktör Sergejev, Andrey Aleksandroviç Popov'un bu alanda tek uzman olduğunu, kayıtları 1930 ve 1931 yıllarındaki alan araştırmasında kaydettiğini belirtmiştir (Sergejev, 1937, s. 5)

Popov'dan daha sonra 1964, 1968 ve 1986 yıllarında Taymır bölgesinde araştırmacı Prokopiy Eliseyeviç Efremov çalışmış, o da bazı metinleri derlemiştir. 1984 yılında Efremov “Dolganskoe Olonho” adlı çalışmasını yayınlamıştır. Bu yayın sadece derleme metinleri değil, aynı zamanda Dolganlarda anlatıcının önemine ve Dolgan destanının özelliklerini incelemeye yönelik ayrıntılı ilk bilimsel inceleme olarak kayıtlara geçmiştir.

Araştırmacı Efremov, çalışmasının birinci bölümde “Dolgan Anlatıcılar” (3- 15), ikinci bölümde “Dolgan Olonholarında Konu- Kompozisyon Yapısı. Kahraman Tipleri” (32- 68), üçüncü bölümde “Sanatsal- Tasvir Araçları” (69- 79) üzerinde durmuş, bu bölümlerden sonra yer alan “Ekler” bölümünde destan metinlerine yer vermiştir (80- 116).

Popov ve Efremov'un yayınlarının ortak unsuru, her iki araştırmacının da “Atın Oğlu Atalamii Bahadır” adlı destan metnine yer vermiş olmalarıdır. Popov'un çalışmasında 188- 207 sayfaları arasında yer alan bu destan metni, Efremov'un 2000 yılında yayınlanan çalışmasında 18- 31 nolu sayfalar arasında yer almaktadır.

Dolgan Destanlarının Temel Özellikleri

Saha Türkleri tarafından sadece destanı tanımlamakta kullanılan olonho terimi, Dolganlarda daha yaygın olup her türlü anlatı için kullanılmaktadır. Örneğin masal için “atı olongko”, destan için “ıryalyak olongko” (şarkılı olonho) (Efremov vd., 2000: 16) terimleri kullanılmaktadır. Bunun dışında eğer destan anlatımı müzikal bölümler içermiyor, anlatım daha çok konuşma tarzında gerçekleştiriliyorsa bu tür destanlara “satı olongko” (yaya, atsız destan) denilmektedir (Efremov & Alekseyev, 2000, s. 29).

Efremov, Dolganların destancılık geleneği ile ilgili olarak şunları ifade eder:

³ “Otvajniy Okuolay” (s. 173- 187), “Sın Loşadi Atalomi- Bogatır” (s. 188- 207) ve son olarak “Brat i Sestra” (s. 208- 240).

Masal, efsane ve hikayeleri her Dolgan anlatabilirken, destanı/olonhoyu ancak iyi ruhların seçtikleri yetenekli insanlar anlatabilir. Yetenekli destan anlatıcıları/olonhosutlar kendi toplumlarından saygı görür, ... onların avın seyrine etki edebildikleri, hastalık ve hayattaki zorluklar sırasında yardımcı olabildikleri kabul edilmektedir. Geçmişte olonhosutlar sözün büyüğü ruhuna sahip oldukları için oldukça önemli bir toplumsal işlevi yerine getirmişler, bu yüzden de olonho ırasında özel kurallara uymuşlardır. (Efremov & Alekseyev, 2000, s. 16).

Popov çalışmasında destanların uzun, yer yer uyaklı olduğunu, anlatımlarda şarkı ve nesir bölümleri birbirini takip ettiğini, baş kahramanın veya diğer bir kahramanın konuşma bölümlerinin genellikle şiir olarak icra edildiğini belirtmektedir (Popov, 1937, s. 14). Popov, ayrıca, salgın hastalık zamanında geceleri “iyi destanlar”ın anlatıldığını, bu destanların sonunun mutlu bittiğini ifade eder. Bunun yanı sıra, baharda kazların göçü sırasında destan anlatımı yasaktır; çünkü kazların destanları başka yerlere götürdüğüne inanılır; aynı zamanda yaban geyiği avı öncesinde de geyikler destanlardaki kahramanlardan korkup kaçmasın diye destan anlatılmaz (Popov, 1937, s. 16).

Gerek Popov gerekse Efremov, Dolgan destanlarının Dolganların birlikte yaşadıkları coğrafyadaki komşu halklardan etkilenmiş oldukların belirtmektedirler.

Dolgan olonhosu Kuzeydeki Saha Türklerinin, Evenklerin müzikal folklorunu, Saha Türklerinin kahramanlık destanının temel elementlerini bünyesine almıştır, fakat yine de diğer halklardan içerik, kompozisyon, kahramanların karakteri açısından farklılaşmış özgün bir türdür (Efremov & Alekseyev, 2000, s. 30).

Dolgan destanlarında yaygın olan ana motif baş kahramanın kendine uygun bir eş arayışı ve bu eşi elde etme çabasıdır. Dolgan olonholarının içeriği temelde kahramanın evlenmesi üzerine kuruludur. Kendi hayatını kurmak isteyen Orta dünyanın bahadırı eş aramak için yola çıkar. O çeşitli engelleri aşar, kötü abasalarla savaşır (Efremov & Alekseyev, 2000, s. 30).

Dolganlarda Destan Anlatıcısı

Diğer Sibirya topluluklarında olduğu gibi, Dolganlarda da anlatıcıların kutsallıkla bağlantısı vardır. “*Uzman anlatıcılar iyi ruh ve tanrıların seçtiği kişilerdir. Eskiden iyi ilah, insanlar sıkılmasın diye (ayı) şamana destan anlatma yeteneği vermiştir. Yetenekli anlatıcılar kendi ekollerini yaratır, onların konuları genç kuşak tarafından kullanılır*” (Popov, 1937, s. 14).

Dolgan destanları hava karardıktan sonra anlatılır. Anlatıcılar başlarını büyük bir eşarpla örterlermiş (Popov, 1937, s. 15). Çoğunlukla destan birkaç gece boyunca anlatılır, ölçüsü ne olursa olsun sonuna kadar dinlenmelidir, aksi takdirde anlatıcının ömrü kısılır. Eğer birkaç gece sürecek bir anlatım ise destan parçalara ayrılır. Fakat

bu durumda da her parça sonuna kadar anlatılmalıdır. Dinleyiciler ara sıra anlatıcıyı anladıklarını göstermek için onay sözcükleri söyler, anlatıcıyı dikkatle dinlerler. Eğer anlatım sırasında dinleyicilerden biri uyursa anlatıcı görmese de bunun farkına varır ve anlatım önceki gibi akmaz. Anlatıcı kelime seçmede zorlanmaya başlar, Dolganlar buna “Onun dili uyuyan olduğunu bilir” derler (Popov, 1937, s. 15).

Dolganlar özellikle destan anlatıcısının söze hâkim olduğuna, anlatıcının sözle kendi çevresini etkilemekle kalmayıp yakınlarda yer alan insana düşman güçleri de etki altına alabileceğine inanmaktadırlar. Popov’un alan çalışması sırasında kaydettiği veri bunun kanıtı niteliğindedir.

Popov’un derlediği bir efsaneye göre:

Eskiden bir anlatıcıya Rus hastalığı (çiçek) gelmiş ve şöyle demiş. Bana yiyebileceğim insanları göster”. “Tamam”, diye cevap vermiş anlatıcı. Bundan sonra destan anlatmaya başlamış, anlatırken yer altı dünyasına geldiğinde eliyle işaret ederek çiçek hastalığını öbür dünyaya göndermiş. Anlatıcı anlatırken büyük bir yol belirmiş. Bu yolda pek çok kişi varmış. Çiçek hastalığı o yola gitmiş. Uzun bir zaman sonra geri dönmüş. Anlatıcı çiçek hastalığının çok zayıfladığını görmüş. Oradaki insanların hepsi gölgeymiş. O zamandan sonra çiçek hastalığı insanlara bir daha görünmeyeceğine söz vermiş. Eskiden ünlü anlatıcı bu şekilde insanlarını hastalıktan kurtarmış⁴ (Popov, 1937, s. 15).

Anlatıcı bazı durumlarda da şamanın yardımcısı niteliğini kazanır. Bazen şaman bir hastalığın nedenini, hangi kötü ruhtan geldiğini anlayamadığı bir durumla karşılaştığında anlatıcıdan yardım ister. Başka bir efsaneye göre; hava karardıktan sonra şaman anlatıcıyı çağırır, anlatıcının destan anlatmasını ister. Bu sırada şaman hastanın yakınına bir yere saklanır. “Anlatıcı, kahraman ile kötü ruhun savaşının aktarıldığı ve olumlu kahramanın yenilmeye başladığı bölüme geldiği sırada hastadan onu yiyen kötü ruh çıkar ve anlatıcı artık gücünü kaybetmeye başlayan olumlu kahramana yardım edebilir. İşte şaman da bu anı beklemektedir, kötü ruhun nasıl bir ruh olduğunu gören şaman bu durumu nasıl çözeceğini öğrenir ve ona göre etmeye başlar” (Popov, 1937, s. 16).

Anlatıcının inanç sistemi ile bu derecede yoğun bir bağ içerisinde olmasının elbette olumsuz yönleri de bulunmaktadır. Hastalıklarda şamana yardım eden, kötü ruhun hastadan çıkarılmasında etkin olan anlatıcı sıklıkla kötü ruhların saldırısına da uğrar, bazen anlatıcılar nedensiz, uzun süreli hastalıklara maruz kalırlar. Bu tür anlatıcılardan bir kısmı bazı hastalıklar geçirdikten sonra destan anlatımını bırakırlar. Popov bu tür anlatıcıların bundan sonra sadece masal anlattıklarını belirtmiş ve alanda derleme yaptığı dönemde İvan Kojevnikov adlı Dolgan

⁴ Popov, bu hikâyeyi, Filpp Bolakov adlı bir Dolgandan derlemiştir.

anlatıcının bütün ısrarlara rağmen kendisine destan anlatmadığından bahsetmiştir (Popov, 1937, s. 17).

Saha Türkleri ve Dolganlar Destanlarında Baş Kahraman “Atın Oğlu”

Gerek Saha Türk kültüründe gerekse Dolgan kültüründe atın önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir. Saha Türkleri üzerine geçmişte en kapsamlı incelemelerden birini yapmış olan Polonyalı sürgün Vatslav Leopold Seroşevskiy, Saha Türklerinin tanrıların ilk olarak atı yarattıklarını, bu attan yarı at- yarı insan bir canlı, bu canlıdan da insanın yaratılmış olduklarına inandıklarını belirtmektedir (Seroşevskiy, 1993, s. 253).

Yine atın Saha Türkleri arasında kutsala yakın bir varlık olarak algılanmasının bir başka örneği N. A. Alekseyev tarafından verilmiştir:

Saha Türkleri atların göksel kökeni olduğunu düşünmektedirler. Onlar atları öldürerek kurban ederler veya canlı bırakarak kutsal hayvanlar (tık) yüce ilahlara adarlar. Ürüng Ayı Toyon'a en iti atı sunarlar. Bu atın yanması sırasında çıkan duman dosdoğru göğe yükselirse bu atın ruhunun ilahlara ulaştığını kabul ederler. Karşıt durumda ise bu atın ruhunun insanları cezalandıracağını, felaketler göndereceğini düşünürler (Alekseyev, 2008, s. 83).

Seroşevskiy tarafından verilen bu mit, Saha Türklerinde atın kutsal bir varlık olarak algılanmasını açıklar niteliktedir. Bu mitin veya onun varyantlarının Dolgan toplumundan derlenmesi hakkında kesin bir bilgiye sahip olmasak da Dolgan inanç sisteminin Saha Türklerinden alınmış olmasından dolayı benzer bir inanmanın Dolganlar arasında olduğu ileri sürülebilir. Zira pek çok kültür unsurunu, birlikte yaşadıkları Saha Türklerinden alan Dolganların sözlü kültür ürünlerinde Saha Türkleri ile ortak konu ve motifler de yer almaktadır.

Örneğin baş kahramanın “atın oğlu” olduğu destan metni her iki toplumda da yer almaktadır. Dolgan destanı “Atın Oğlu Atalamii Bahadır” (Dolgancada “At Uola Atalamii Bukatır”), Taymır Doğu Sibiryaya Ulusal Bölgesinde (günümüzde Krasnoyarsk) yaşayan P. Aksenov adlı anlatıcıdan 1931 yılında derlenmiştir. Yakut destanı “Atın Oğlu Bahadır Dıray” Yakutistan Cumhuriyeti Megin- Kängalas bölgesi Taragay yerleşiminde yaşayan anlatıcı İ. İ. Burnaşev- Tong Suorun'dan 1939 yılında derlenmiştir⁵ (Koryakina & Lvova, 2019, s. 139).

Her iki destan metnini karşılaştıran Antonina Fedorovna Koryakina ve Sahaya Danilovna Lvova, Yakut destanının 165 bölümden oluştuğunu, fakat destanın

⁵ Bu metin ancak 2013 yılında yayınlanmıştır. Bkz. Sın Loşadi Bogatır Dıray: Olonho” (İ. Burnaşev'in sözlerinden G. U. Ergis tarafından kaydedilmiştir), Yakutsk, 2013, 376 sayfa. Bu metne ulaşamadığımız için sadece Koryakina'nın tespitlerini vermekle yetindik.

Dolgan versiyonunun 53 bölümünden oluştuğunu belirtmektedir (Koryakina & Lvova, 2019, s. 141).

Koryakina'nın tespitlerine göre, Dolgan destanında bahadır Atalamii'nin ayrıntılı bir tasviri yer almazken Yakut destanında kahraman pek çok epitetin ve karşılaştırmanın kullanılmasıyla anlatılmaktadır. Her iki kahramanın temel benzerliği ayı (insan) kabilesinden olmaları ve abaası (yer altı dünyasının sakinleri) ile savaşmaları ve evlenecekleri kadını alt dünya bahadırından almalarıdır. Her iki kahraman da insan görünümüne sahip olup, ölçülemez bir güç ve büyücü özellikleriyle donatılmışlardır (Koryakina & Lvova, 2019, s. 141).

Yakut destanından farklı olarak Dolgan destanında kahramanın alt dünya bahadırı ile savaşı oldukça kısa ve detaylar verilmeden anlatılmıştır. Yakut destanında kahraman, ancak ikinci ayın sonunda Dıray düşmanını yener, Dolgan destanında kahraman Atalamii ise otuz yıl boyunca düşmanı ile savaşır (Koryakina & Lvova, 2019, s. 142).

Atın Oğlu Atalamii Bahadır Destanında Atın Temel Özellikleri

Efremov tarafından yayınlanan "Atın Oğlu Atalamii Bahadır" adlı destan metni 1964 yılında Taymır Ulusal Bölgesi Üst- Avam yerleşimindeki 78 yaşındaki anlatıcı İvan Aleksandroviç Eryomin- Süütük'ten (1886- 1966) derlenmiştir. Metin çevirisi ve kopyası Yakutsk şehrine aynı yıl Efremov tarafından getirilmiştir. Süütük'ün repertuarında 12 destan olduğu belirtilmiş ve bu destanlardan altı tanesi 1964, 1968 yıllarında kayda alınmıştır (Alekseyeva, 2000, s. 29).

Bu destan metni dışında baş kahramanın atın veya herhangi bir hayvanın oğlu olması motifine diğer Dolgan destanlarında rastlanmamaktadır. Diğer destan metinlerinde at bir kurtarıcı olarak yer almaktadır. Örneğin Dolganlardan derlenen "Erkek Kardeş ve Kız Kardeş" destan metninde at, kahramanları güç durumdan kurtaran bir kurtarıcı rolündedir. "Üç Kız Kardeş" destanında ise konuşma yetisi gösteren at, kahramanın danışmanı niteliğinde anlatımda yer alır (Efremov & Alekseyev, 2000, s. 16- 17).

Dolgan destanlarında ve inanç sisteminde atın bu derecede önemli olmasına karşın halkın gündelik yaşamında, coğrafi nedenlerden ötürü ata rastlanmamaktadır. Popov, Dolganların gündelik yaşamı ile destanların farklı olduğunu belirtmektedir. Ona göre; "Destanlar farklıdır, destanlarda geyikler zikredilmez- destanlarda tasvir edilen çoğunlukla yerleşik yaşam biçimidir... Destanlarda ev hayvanları olarak Dolgan gündelik yaşamında yer almayan at ve ineklerin olması ilginçtir... Çoğunlukla inek ve at görmemiş anlatıcılar bu hayvanları geyikler gibi çatalı boynuzlu olarak tasvir ederler (Popov, 1937, s. 21).

Atın Oğlu Atalamii Bahadır Destanında Mitolojik Motifler

Araştırmacı Agafya Eremeyevna Zaharova, bu iki destan metninin de ortak bir arkaik motif içerdiğini belirtmektedir. Ona göre bu ortak motif, tanrılardan birinin kızının işlediği bir suç nedeniyle Üst dünyada kovulmasıdır. Üst dünyadan kovulan bu kız, insan dünyasına at formunda gelecek ve Dıray ve Atalamii adlı bahadırları doğuracaktır (Zaharova, 2013, s. 185). Zaharova bu yargıyı Saha Türklerinin “Atın Oğlu Bahadır Dıray” destan metninden hareketle ileri sürmektedir, oysa elimizdeki Dolgan destan metninde bu yargıyı güçlendirecek bir veri yer almamaktadır.

Metinde at, at- insan ve insan geçişi oldukça hızlı bir şekilde verilmiştir. Bu geçişte yarı at yarı insan varlığın özelliklerinden hiçbir şekilde bahsedilmemektedir.

Ögel, yarı insan yarı at şeklinde yaratığın efsanelerde yansımından bahsederken “Geri Tunguz kavimlerinde, böyle bir düşüncenin bulunması, çok ilgi çekicidir. Bu Kentaur anlayışı, her türlü dış tesirden uzak, Kuzey- doğu Sibiryaya ait idi...” (Ögel, 1995, s. 211) şeklinde bir açıklama vermektedir. Burada Ögel’in tespiti oldukça önemlidir. Sibiryaya topluluklarında Yunan mitolojisindeki yarı insan- yarı at bir toplumun varlığından bahsedilmemekte, bu varlık kahramanın kökenindeki bir geçiş formu olarak ifade edilmektedir.

Her iki destanda yer alan diğer bir ortak motif ise olağanüstü bir şekilde hamile kalmadır. Dolgan destanında at bir ot yer ve bu ottan hamile kalır. Bu motifin benzerini Saha Türklerine ait bazı anlatılarda görmek mümkündür. Örneğin İvan Aleksandroviç Hudyakov tarafından kaydedilmiş Bert-Hara adlı destanın Verhoyansk varyantında kahramanın ölümüyle dul kalan eşi kahramanın mezarında yetişen üç otu yer ve hamile kalır. Bir süre sonra iki oğlan ve bir kız çocuğu doğurur (Zaharova, 2013, s. 185-186). Gerek eşinin ölümünden sonra gerekse eşi olmadan hamile kalma motifi bir şekilde doğacak olan kahramanı veya bireyi tanrılarla ilişkilendirmeye imkân veren oldukça yaygın bir motiftir. Özellikle Saha Türklerinin şaman efsanelerinde şamanın doğumu da benzer bir şekilde anlatılmaktadır. Örneğin Ksenofontov tarafından derlenen efsanelerde kadınlar, üst dünyadan varlıklarla ilişki sonucunda doğurdıkları çocuk ileride güçlü bir şaman olur (Ksenofontov, 1977, s. 104- 105).

İncelediğimiz destan metninde yer alan mitolojik motiflerden biri de yedi turna motifidir. Bu motif diğer kültürlerde de oldukça yaygın olarak bilinmektedir. Turna donundaki kızlar orta dünyaya geldiklerinde güzel bir kıza dönüşür. Masallarda ve farklı anlatılarda kahraman bu kızlardan birinin kanatlarını saklayarak onun tekrar eski haline dönmesine engel olur ve bu kızla evlenir. Bu motifin varyantı 1890 yılında Verhoyansk bölgesinde politik sürgün politik sürgün İvan Aleksandroviç Hudyakov

(1842- 1876) tarafından kaydedilen “Üçügey Üdügüyen ve Kusagan Hocugur” büyü masalında da yer almaktadır (Hudyakov, 1890, s. 74- 80).

Farklı kültür ortamlarında da oldukça yaygın olan ve sevilen bu motif, Dede Korkut Kitabı’nda “Basat’ın Tepegözü Öldürmesi” (Ergin, 2018, s. 206- 215) boyunda olumsuz bir işleve bürünmektedir.

Burada ana unsur, ister olumlu isterse olumsuz özellikler taşıyan insan üstü güç ve özelliğe sahip bir karakter yaratmak için anlatılarda mitolojik unsurların kullanılmasıdır. Sibiryada destanlarında turnaya dönüşen kızların yerini İslami dönem çizgileri ile bütünleşen Dede Korkut’ta peri kızı alır.

Atalamii Bahadır destanında yer alan yıldız kızları ise kahramanın aklını ve cesaretini göstermesine olanak sağlayan motiflerdir. Kahraman yolculuğunda ilk olarak Labaz Yıldızı’nın üç kızı ile karşılaşır. Rusça çeviride “labaz” olarak verilen bu yıldızın adı, orijinal metinde “arakas” olarak yer almaktadır. Büyük ayı takım yıldızı Dolganlar tarafından “arakas sulus” olarak tanımlanmakta ve onun üç kızının şaman olduğuna inanılmaktadır (Efremov & Alekseyev, 2000, s. 409). Anlatıda bu kızların beddua ettikleri kişileri mamutlara öldürdükleri belirtilmektedir. Kahraman akli sayesinde bu mücadeleden sağ çıkar.

Destan metnindeki diğer yıldız kümesi ise metinde “ürgel” olarak tanımlanan “ülker” yıldız kümesidir. Ürgel’in üç kızı da kahramanın yolundan çevirmek için çaba harcasalar da başarılı olamazlar.

Dolganlardan derlenmiş bu destan metni Saha Türklerinin “Atın Oğlu bahadır Dıray” metni kadar hacimli ve detaylı bir anlatım içermemektedir. Bu durumda bile bünyesinde belirgin derecede mitolojik motif içeren bu destan metninin oldukça eski bir konuyu işlemiş olduğu belirtilmektedir (Zaharova, 2013, s. 186).

Sonuç

Günümüzde Saha Cumhuriyeti topraklarında varlıklarını sürdüren Dolganlar /Dolgan Türkleri, başta Saha Türkleri olmak üzere yakın çevrelerindeki diğer topluluklardan etkilenmiş bir toplumdur. Daha çok hayvan yetiştiriciliği ile uğraştıkları için şehir ortamlarından uzakta, kırsal bölgelerde yaşamayı benimseyen Dolgan Türkleri günümüze kadar eskiye ait pek çok geleneği ve anlatıyı koruyabilmişlerdir. Günümüze ulaşabilmiş az sayıdaki anlatıda Dolganların geçmiş inanç dünyasının izlerini ve onların insan üstü özellikler ile donanmış kahramanlarını bulmak mümkündür. Onlar için destan kahramanı insanın mücadele edemeyeceği farklı dünyadan varlıklarla mücadele etme yeteneğine sahip olması gereken kahramandır. Bu mücadeleye girecek kahramanın sıradan insandan ayrılan özellikleri olmalıdır. Dolgan anlatılarında kahramanı tanımlayan insanüstü temel

özelliğ onun tanrılar tarafından yeryüzüne gönderilmiş bir hayvan atadan köklerini almış olmasıdır.

Dolganların kahramanı Atalamii Bahadır, kökenini ve soy başlangıcını bir attan almış olması nedeniyle dünya destanları arasında farklı bir konum almaktadır. Dolgan destanları, Saha Türk destanları gibi, kahramanın kökeninin ayrıntılı tasvirini vermese de biz, Atalamii Bahadır'ın kökenindeki atın sıradan bir hayvan olmadığını, üst dünyadan orta dünyaya gönderilmiş farklı bir at olduğunu görmekteyiz. Bu açıdan Dolgan anlatıları kendi iç yapılarında bir taraftan inançla bütünleşmiş, diğer taraftan mantıksal bir temeli olan anlatılardır. Kahramanın atası bir at olabilmesi, inançla bağlantılıdır, fakat bu atın sıradan bir at olmayıp kutsal güçleri olan, insanın olmadığı üst dünyadan kökenini alan bir varlık olması ise mantıksal bir temel oluşturmaktadır.

Destan çalışmalarında küçük halkların destanlarının incelenmesi, günümüz değer yargıların gelişmesine ve farklı bakış açılarının ortaya konulmasına yardımcı olacaktır. Dolgan anlatıları, temelde kısa, söz sanatları açısından çok işlenmemiş olsalar da toplumların geçmişe ait inançlarını yansıtmaları açısından zengin metinlerdir.

Burada incelemeye aldığımız “Atın Oğlu Atalamii Bahadır” destanı, Dolgan Türklerinin sözlü kültür zenginliğinin günümüze ulaşabilmiş değerli bir örneğidir.

Kaynaklar

- Alekseyev, N. A. (2008). *Etnografiya i folklor narodov sibiri*. Novosibirsk.
- Alekseyeva, G. G. (2000). *Muzikalnyy folklor dolgan, folklor dolgan*, Novosibirsk. 29-47.
- Dolgh, B. O. (1963). Proishojdenie dolgan, *Sibirskiy Etnografiçeskiy Sbornik*, 5, 92-141.
- Efremov, P. E. & Alekseyev, N. A. (2000). *Folklor dolgan*. Novosibirsk.
- Ergin, M. (2018). *Dede Korkut kitabı l-ll*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hayırsever, H. (2019). Dolganlarda ölüm ve cenaze uygulamaları. *Memento Mori. Ölüm ve Ölüm Uygulamaları*. 125- 139.
- Hudyakov, İ. A. (1890). Verhoyanskiy Sbornik. Yakutskie skazki, Pesni, Zagadki i Poslovitsy, A Takje Russkie skazki i Pesni, Zapisanniya v Verhoyanskom Okruge İ. A. Hudyakovım. İrkutsk.
- Koryakina, A. F. & Lvova, S. D. (2019), “Yakutskiy i dolganskiy eposı o bogatıryah s loşadinım proishojdeniem: obşçnost i otliçiya”, *Nauçniy Dialog*, 2, 138- 151.
- Ksenofontov, G. V. (1977). Elleyada. *Materialı Po Mifologii i Legendarnoy İstorii Yakutov*.
- Middendorf, A. F. (1878), *Puteşestvie na sever i vostok Sibiri*, çast II, Peterburg.
- Ögel, B. (1995). Türk Mitolojisi, c. 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Popov, A. A. (1937). Dolganskiy Folklor (Vstupitelnaya statya, teksti i perevod), Moskova- Leningrad.
- Popov, A. A. (1934). Materialı po rodovomu stroyu dolgan, *Sovetskaya Etnografiya*, (6), 116- 139.
- Sergeyev, M. A. (1937). Predislovie Redaktora. *Dolganskiy Folklor*, 5- 6.
- Seroşevskiy, V. L. (1993). Yakuti: Opıt Etnografiçeskogo İssledovaniya.
- Soktoyevev, A. B., Alekseyev, N. A., Emelyanov, N. V. & Kuzmina, E. N. (2000). Folklor Dolgan. *Folklor Dolgan*, 11- 28
- Tretyakov, P. İ. (1869). Turuhanskiy kray, ego priroda i jiteli. *Zapiski Russkogo Geografiçeskogo Obşçestva*.
- Zaharova, A. E. (2013). “O Mifologiçeskih i Skazoçnih Motivah V Dolganskom Olonho ‘Sın Loşadi Atalamii- Bogatır’”, V Mire Nauki i İskusstva: Voprosi Filologii, İskusstvovedeni i Kulturologii, 11, 182- 187.

Atın Oğlu Atalamii Bahadır Destanının Özeti⁶

Orta dünyada kimden ve nerede doğduğunu bilmeyen yalnız bir at yaşar. Bu at, insanlara ait barınak kalıntıları bulur ve burada kendine bir yaşam kurmak ister. Barınak kalıntılarında sekiz pencereyi bir ev yapar. Sonra bir kulağını toprağa yapıştırır, bir kulağını havaya kaldırır ve ilahlardan yalnızlığını gidermelerini ister.

Dokuz gün sonra avluya çıkar, dokuz boğumlu bir ot görür. Bu otu yersem ölür müyüm yoksa insan mı olurum diye düşünmeden otu yer ve uykuya dalar. Uyandığında karnının şişmesinden rahatsız olur. Artık dayanılmaz acılar da çeker. Daha sonra bir çocuk doğurur, çocuk kısa zamanda büyür ve annesine neden kendisi gibi olmadığını sorar.

Annesi yeryüzüne ilahların bir at gönderdiğini, bu atın bir kadınla evlendiğini, bu kadının iki tay doğduğunu ve kendisinin bu taylardan biri olduğunu anlatır.

Bir süre sonra çocuk, yabancıların yanına gitmek ister ve annesinden kendine ad vermesini ister. Annesi ona “Atın Oğlu Atalamii Bahadır” adını verir ve gitmesi gereken yolu gösterir. Yolun devamını yaşlı bir dişi atın ona söyleyeceğini belirtir.

At, daha sonra oğlana sırtından bir parça deri verir, bu deriye “Uzun kuyruklu dizginlenmemiş atım” denildiğinde deri ata dönüşür. Oğlan bu at üzerinde şehre varır. Şehirde atını bağlar, annesi gibi yaşlı bir at görür, ona kim olduğunu söyler ve böylece bu yaşlı atın teyzesi olduğunu öğrenir. Teyzesine üç göğün yukarısındaki evde yaşayan kızla evlenmek istediği anlatır oğlan.

O zaman yaşlı at, çocuğa yoldaki tehlikeleri anlatır ve ona destek olmak için çelik bir kılıca dönüşür.

Çocuk yolda karşılaştığı tehlikeli durumlardan kurtulur. Yorulan oğlan bir yerde yatıp dinlenirken gölün yanına inen yedi turna giysilerini çıkarıp güzel kızlara dönüşür ve gölde yıkanmaya başlarlar. Oğlan bu turnalardan birinin elbisesini alır. Gölden çıkan kız elbisesini arar, bulamayınca arkadaşlarının yardımıyla turnaya dönüşmeden göğe yükselir.

Atalamii bahadır yoluna devam eder, bir şehre varır. Bu şehirdeki bir yaşlı kadın gencin geldiğini görünce bunu üç kızına haber verir. Üç kız genci misafir etmek ister, fakat Atalamii bahadır onlarla ilgilenmeyince beddua ederler. Onlar Labaz yıldızının kızlarıdır. Lanetledikleri insanlar mamutlar tarafından öldürülür, fakat mamutlar Atalamii bahadırı yenemezler.

⁶ Özet için Efremov, P. E. & Alekseyev, N. A. (2000), Folklor Dolgan, Novosibirsk adlı çalışmadaki destan metin kullanılmıştır

Yoluna devam eden kahraman daha sonra Ürgel Yıldızı'nın kızlarının ülkesine varır, onlara yolu sorar. Onu aldatmak isteyen yaşlı kız yanlış yolu gösterir. Bir şekilde kızlara doğru yolu söyleten kahraman yoluna devam eder. Daha sonra abaası şamanın izlerini takip eder. İleride bir kulübe, kulübenin yanında kızağa koşulmuş üç at görür.

Kulübeye varınca atın kokusuz bir kütük olmasını söyler, kendisi de çelimsiz bir insan görünümüne bürünür. Evin içinde ocağın başındaki adamı etkisiz hale getirip onun görünümüne bürünür. Bu sırada evdeki üç adam kızağa binip giderler. Bu eve abaası şaman gelir.

Abaası şaman bu evdeki güzel kızı almak ister, kız keder içindedir.

Kahraman kendi görünümüne geri döner ve şamanla savaşıır. Şamanı alt eden kahraman bu kızla evlenir. Daha sonra kıza cebine sığacak kadar mal almasını söyler. Yola çıkarlar. Dönüş yolunda Labaz Yıldızı'nın kızlarının ülkesine gelirler, kızlar erkeğe altın yüzük, kıza altın tarak hediye ederler.

Yola devam eden gençler Ülger Yıldızı'nın kızlarının yanına varır, onlar da gence demir yay, kıza altın çerçevesi ayna hediye ederler. Gençler evlerine gelir ve uzun zaman yaşarlar.